

ผู้เรียบเรียง

พันโท ชายชาญ ช่างสุวรรณ อ.บ. (ภาษาไทย), ศษ.ม. (หลักสูตรและวิธีการสอนภาษาไทย)
พันตรีหญิง ศิริรัตน์ บุญเขียว ศศ.บ. (ภาษาไทย)

ผู้ตรวจ

ดร.สายป่าน ปุริวรรตชนะ อ.บ. (ภาษาไทย), อ.ม. (ภาษาไทย), อ.ด. (ภาษาไทย)
นางจรรยาพรรณ ศรีฉายา ศศ.บ. (ภาษาไทย), ศศ.ม. (ภาษาไทย)

บรรณาธิการ

นายพิชชธร ปะทะวัง ศศ.บ. (ภาษาไทย), ศศ.ม. (ภาษาไทย)

ปีที่พิมพ์ ๒๕๖๔ พิมพ์ครั้งที่ ๑ จำนวน ๕,๐๐๐ เล่ม ISBN : 978-616-07-2145-0

จัดพิมพ์โดย บริษัท สำนักพิมพ์เอมพันธ์ จำกัด

ฝ่ายการตลาด, ฝ่ายผลิตและจัดส่ง, ฝ่ายการเงินและบัญชี :
๖๔/๑๐๔ หมู่ ๑ ซ.พระเมรุมาศ ๑๐๐/๑๐๐ อ.ปากเกร็ด จ.นนทบุรี ๑๑๑๒๐
โทร. ๐ ๒๕๔๔ ๕๔๔๔, ๐ ๒๕๔๔ ๕๔๔๔, ๐ ๒๕๖๖ ๕๔๔๐-๒ โทรสาร ๐ ๒๕๖๖ ๕๔๔๐

ฝ่ายวิชาการ :
๘๓/๑๒๒ ถนนเทศบาลสงเคราะห์ แขวงลาดยาว เขตจตุจักร กรุงเทพฯ ๑๐๔๐๐
โทร. ๐ ๒๕๔๔ ๑๒๖๔, ๐ ๒๕๔๔ ๔๔๔๔-๒๐, ๐ ๒๕๔๔ ๔๔๔๔-๔๔๔๔ โทรสาร ๐ ๒๕๔๐ ๒๕๔๐

สงวนลิขสิทธิ์ตามพระราชบัญญัติ ลิขสิทธิ์เป็นของบริษัท สำนักพิมพ์เอมพันธ์ จำกัด

คำอธิบายรายวิชา

รายวิชาเพิ่มเติม การแต่งคำประพันธ์ร้อยกรอง

ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๔-๖

กลุ่มสาระการเรียนรู้ภาษาไทย

จำนวน ๑ หน่วยกิต เวลา ๔๐ ชั่วโมง

ศึกษาวิเคราะห์ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับร้อยกรองของไทยในด้านความหมาย และความเป็นมา ประเภท และลักษณะบังคับพื้นฐานในการแต่ง จากนั้นพินิจ คำประพันธ์ประเภทกลอน กาพย์ โคลง ร่าย และฉันทในประเด็นสำคัญ ได้แก่ ความหมาย ความเป็นมา ประเภท ลักษณะบังคับ และแผนผังฉันทลักษณ์ พร้อมทั้ง ฝึกแต่งคำประพันธ์แต่ละประเภท ตลอดจนเรียนรู้ศิลปะในการแต่งคำประพันธ์ ร้อยกรองต่างๆ

ทั้งนี้เพื่อให้ผู้เรียนมีความรู้ความเข้าใจพื้นฐานเกี่ยวกับคำประพันธ์ร้อยกรอง ของไทย และนำไปประยุกต์ใช้ในโอกาสต่างๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพ อันจะทำให้ ตระหนักถึงความสำคัญและคุณค่าของร้อยกรองในฐานะมรดกทางวัฒนธรรม ที่สำคัญของชาติ ซึ่งจะยังประโยชน์ให้เกิดแก่สังคมไทยเป็นอเนกประการ

ผลการเรียนรู้

- ๑ มีความรู้ความเข้าใจพื้นฐานเกี่ยวกับคำประพันธ์ร้อยกรองของไทย สามารถสรุปองค์ความรู้เกี่ยวกับคำประพันธ์ร้อยกรองแต่ละประเภทและศิลปะ ในการแต่งคำประพันธ์ร้อยกรองได้
- ๒ สามารถประยุกต์ใช้ความรู้ในการแต่งคำประพันธ์ร้อยกรองในโอกาสต่างๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพ
- ๓ เห็นถึงความสำคัญและคุณค่าของคำประพันธ์ร้อยกรองของไทยในฐานะ มรดกทางวัฒนธรรมที่สำคัญของชาติ

คำนำ

หนังสือเรียน รายวิชาเพิ่มเติม การแต่งคำประพันธ์ร้อยกรอง ชั้นมัธยมศึกษา ปีที่ ๔-๖ เป็นหนังสือเรียนที่เรียบเรียงขึ้นอย่างสอดคล้องกับหลักสูตรแกนกลาง การศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช ๒๕๕๑ โดยได้ประมวลความรู้เกี่ยวกับคำประพันธ์ ร้อยกรองของไทยที่สำคัญมานำเสนอด้วยการอธิบายที่ผู้เรียนสามารถเข้าใจได้ง่าย อันจะช่วยเพิ่มประสิทธิภาพในการเรียนการสอนได้ดียิ่งขึ้น

เนื้อหาในหนังสือเรียนเล่มนี้ ประกอบด้วยสาระสำคัญ ๗ เรื่อง ได้แก่

- ๑ ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับร้อยกรอง
- ๒ การแต่งคำประพันธ์ประเภทกลอน
- ๓ การแต่งคำประพันธ์ประเภทกาพย์
- ๔ การแต่งคำประพันธ์ประเภทโคลง
- ๕ การแต่งคำประพันธ์ประเภทร่าย
- ๖ การแต่งคำประพันธ์ประเภทฉันท
- ๗ ศิลปะการประพันธ์ร้อยกรอง

หนังสือเรียน รายวิชาเพิ่มเติม การแต่งคำประพันธ์ร้อยกรองนี้ ถือเป็นหนังสือ ที่มีคุณค่าทั้งในแง่เนื้อหาและวิธีการถ่ายทอดเนื้อหา ซึ่งได้รับการเรียบเรียงและ พิจารณาความถูกต้องเหมาะสมจากผู้ทรงคุณวุฒิที่มีความเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน จึง หวังเป็นอย่างยิ่งว่าหนังสือเรียนเล่มนี้จะเป็นประโยชน์แก่ผู้สอนที่จะนำไปประยุกต์ ใช้จัดการเรียนรู้ เพื่อให้ผู้เรียนได้พัฒนาเต็มตามศักยภาพและบรรลุตามเป้าหมาย ของหลักสูตรต่อไป

ฝ่ายวิชาการ

บริษัท สำนักพิมพ์เอมพันธ์ จำกัด

สารบัญ

บทที่ ๑

ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับร้อยกรอง	๑
❖ ความหมายและความเป็นมาของร้อยกรอง	๒
❖ ประเภทของร้อยกรอง	๔
❖ ลักษณะบังคับพื้นฐานในการแต่งคำประพันธ์ร้อยกรอง	๕

บทที่ ๒

การแต่งคำประพันธ์ประเภทกลอน	๑๘
❖ ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับกลอน	๑๙
❖ การแต่งกลอนแปด	๒๑
❖ การแต่งกลอนดอกร้อย	๒๔
❖ การแต่งกลอนสัทวา	๒๖
❖ กิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้	๒๘

บทที่ ๓

การแต่งคำประพันธ์ประเภทกาพย์	๓๓
❖ ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับกาพย์	๓๔
❖ การแต่งกาพย์ ๑๑ (ยานี)	๓๖
❖ การแต่งกาพย์ ๑๖ (ฉับ)	๓๘
❖ การแต่งกาพย์ ๒๘ (สุรางคนางค์)	๓๙
❖ กิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้	๔๑

บทที่ ๔

การแต่งคำประพันธ์ประเภทโคลง	๔๖
❖ ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับโคลง	๔๗
❖ การแต่งโคลงสี่สุภาพ	๔๙
❖ การแต่งโคลงสองสุภาพ	๕๑
❖ การแต่งโคลงสามสุภาพ	๕๓
❖ การแต่งโคลงสี่ด้นวิริยมาลี	๕๖
❖ การแต่งโคลงสี่ด้นบาทกฤษณ	๕๙
❖ กิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้	๖๒

บทที่ ๕

การแต่งคำประพันธ์ประเภทร่าย	๖๖
❖ ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับร่าย	๖๗
❖ การแต่งร่ายยาว	๖๙
❖ การแต่งร่ายสุภาพ	๗๑
❖ กิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้	๗๓

บทที่ ๖

การแต่งคำประพันธ์ประเภทฉันท์	๗๗
❖ ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับฉันท์	๗๘
❖ การแต่งอินทรีเขียรฉันท์	๘๑
❖ การแต่งวสันตดิถีฉันท์	๘๒
❖ การแต่งสัททูลวิกิพีตฉันท์	๘๔
❖ กิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้	๘๕

บทที่ ๗

ศิลปะการประพันธ์ร้อยกรอง	๙๐
❖ การเล่นเสียง	๙๑
❖ การเล่นคำ	๙๕
❖ การสรุคำ	๙๙
❖ การใช้ภาพพจน์	๑๐๑
❖ การใช้สัญลักษณ์	๑๐๖
❖ กิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้	๑๐๘

บรรณานุกรม	๑๑๑
------------	-----

บทที่

๑

ความร่เบองต้น
เกี่ยวกับร่อยกรอง

ความหมายและความเป็นมาของร้อยกรอง

ร้อยกรองเป็นอัจฉริยภาพของภาษาไทย ซึ่งมีความหมายและความเป็นมาดังนี้

❖ ความหมายของร้อยกรอง

ร้อยกรองเป็นงานเขียนรูปแบบหนึ่ง ซึ่งประพันธ์ขึ้นโดยมีฉันทลักษณ์แต่ละประเภทเป็นแบบแผน กำหนดวิธีการเรียบเรียงทั้งเรื่องการสัมผัส จังหวะ คำ และเสียงและ/หรือรูปวรรณยุกต์บังคับ ดังที่พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔ ได้ให้ความหมายของคำ “ร้อยกรอง” และ “ร้อยแก้ว” ไว้ว่า

ร้อยกรอง หมายถึง
“ถ้อยคำที่เรียบเรียงให้เป็นระเบียบ
ตามบัญญัติแห่งฉันทลักษณ์”

ร้อยแก้ว หมายถึง
“ความเรียงที่สละสลวย
ไพเราะเหมาะเจาะด้วยเสียงและ
ความหมาย เช่น ปฐมสมโพธิกถา,
งานเขียนทั่วไป
ที่ไม่ใช่ร้อยกรอง”

จากความหมายข้างต้น กล่าวได้ว่า
“ร้อยกรอง” คือ ถ้อยคำที่เรียบเรียงขึ้นตาม
ฉันทลักษณ์หรือลักษณะแบบแผนคำประพันธ์
ประเภทร้อยกรอง เช่น โคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน
 ฯลฯ ส่วนร้อยแก้ว คือ งานเขียนทั่วไปที่ไม่ใช่
ร้อยกรอง ซึ่งก็คือถ้อยคำที่เรียบเรียงขึ้น โดย
ไม่มีแบบแผนคำประพันธ์บังคับอย่างร้อยกรอง
นั่นเอง ตัวอย่างร้อยแก้ว เช่น นวนิยาย เรื่องสั้น
เรื่องความ ฯลฯ

❖ ความเป็นมาของร้อยกรอง

ร้อยกรองของไทยเกิดขึ้นตั้งแต่สมัยใดไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัด อย่างไรก็ตาม พบว่าในสมัยกรุงสุโขทัย เริ่มมีงานเขียนร้อยแก้วที่มีลักษณะของร้อยกรองแทรกอยู่ด้วยแล้ว กล่าวคือ มีคำคล้องจองหรือสัมผัสสระ อันเป็นองค์ประกอบหลักของงานเขียนประเภทร้อยกรอง ปรากฏร่วมด้วย เช่น ศิลาจารึกหลักที่ ๑ มีการใช้คำคล้องจองหลายแห่ง

ตัวอย่างคำคล้องจองในศิลาจารึกหลักที่ ๑

กูได้ตัวเนื้อตัวปลา กูเอามาแก่งพอกู
ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว
คนได้ช้างมาหา พาเมืองมาสู่
ทั้งสิ้นทั้งหลาย ทั้งผู้ชายผู้หญิง
เมื่อจักเข้ามาเวียง เรียงกันแต่ไธญิกพูนเท่าหัวล้าน

ครั้นถึงสมัยกรุงศรีอยุธยา พบว่ามีงานเขียนประเภทร้อยกรองปรากฏให้เห็นอย่างเด่นชัดตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น ไม่ว่าจะเป็น โคลง ร่าย ฉันท์ กาพย์ ซึ่งพบได้ในวรรณคดีลายลักษณ์สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น ได้แก่ ลิลิตโองการแช่งน้ำ ยวนพ่าย มหาชาติคำหลวง ทวาทศมาส กาสรวลโคลงต้น ลิลิตพระลอ สมุทรโฆษคำฉันท์ และนิรุทธคำฉันท์ นอกจากนี้ยังมีหลักฐานกล่าวถึงร้อยกรองมุขปาฐะ เช่น เพลงเรือ ฯลฯ อันเป็นที่นิยมในหมู่ชาวบ้านสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น ดังมีปรากฏในกฎมนเฑียรบาลสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถว่า “ห้ามมิให้ชาวบ้านร้องเรือหรือร้องเพลงเรือใกล้เขตพระราชฐาน”

ประเภทของร้อยกรอง

ร้อยกรองของไทย สามารถจำแนกได้เป็น ๕ ประเภทหลักตามฉันทลักษณ์ ได้แก่ กลอน ร่าย โคลง กาพย์ และฉันท์ โดยแต่ละประเภทยังสามารถจำแนกได้เป็นประเภทย่อยต่อไปนี้

ประเภทหลัก	ประเภทย่อย
กลอน	- จำแนกโดยใช้เกณฑ์จำนวนคำต่อวรรคเป็นหลัก เช่น กลอน-สาม กลอนสี่ กลอนห้า กลอนหก กลอนเจ็ด กลอนแปด - จำแนกโดยใช้เกณฑ์โอกาสที่ใช้เป็นหลัก เช่น กลอนต้น กลอน-เพลงพื้นบ้าน กลอนดอกสร้อย กลอนสักวา กลอนบทละคร กลอนเสภา กลอนเพลงยาว กลอนนิทาน กลอนนิราศ
ร่าย	ประกอบด้วย ร่ายโบราณ ร่ายยาว ร่ายสุภาพ และร่ายฉันท์
โคลง	- จำแนกโดยใช้เกณฑ์ลักษณะทางรูปแบบ ได้แก่ โคลงฉันท์ โคลงสุภาพ - จำแนกโดยใช้เกณฑ์ลักษณะพิเศษในการแต่ง ได้แก่ โคลงกระทู้ โคลงกล
กาพย์	- จำแนกโดยใช้เกณฑ์ฉันทลักษณ์เดี่ยว เช่น กาพย์ยานี กาพย์ฉันท์ กาพย์สุรางคนางค์ - จำแนกโดยใช้เกณฑ์ฉันทลักษณ์ผสม เช่น กาพย์ขับไม้ กาพย์ห่อโคลง
ฉันท์	จำแนกโดยใช้เกณฑ์ที่มาของฉันท์ ได้แก่ ฉันท์ที่มาจากภาษาบาลี-สันสกฤต เช่น อินทริยเชียรฉันท์ ไถยุกฉันท์ วัฒนดิลก-ฉันท์ มาลีฉันท์ สัททูลวิกิพิตฉันท์ สัทธราฉันท์ และฉันท์ที่แต่งขึ้นใหม่ เช่น สยามรัตนฉันท์ ๘ สยามวิเชียรฉันท์ ๘ สยาม-มณีฉันท์ ๘ เปชณนาทฉันท์ มุทิงคนาทฉันท์

ลักษณะบังคับพื้นฐานในการแต่งคำประพันธ์ร้อยกรอง

การแต่งคำประพันธ์ร้อยกรองของไทย มีข้อบังคับหรือลักษณะบังคับพื้นฐาน ๘ ประการ ได้แก่ คณะ พยางค์ สัมผัส คำครุ-ลหุ คำเอก-โท คำเป็น-ตาย คำขึ้นต้น-ลงท้าย และคำสร้อย

คณะ

คณะ หมายถึง กลุ่มคำที่จัดวางตามรูปแบบของร้อยกรองแต่ละประเภท ประกอบด้วย บท บาท วรรค และคำ เช่น

คณะของกลอนแปด

กลอนแปด ๑ บท มี ๒ บาท แต่ละบาทมี ๒ วรรค แต่ละวรรคมี ๗-๙ คำ

ตัวอย่าง

(วรรคที่ ๑ หรือวรรคหน้า)

พระบิดูรงค์ทรงศักดิ์ก็รักใคร่
เฝ้าเลี้ยงลูกผูกเปลแล้วให้ช้ำ

(วรรคที่ ๒ หรือวรรคหลัง)

ด้วยเนื้อไขมิได้คิดริษยา
จนใหญ่กล้าอายุได้แปดปี

(บาทที่ ๑ หรือบาทเอก)

(บาทที่ ๒ หรือบาทโท)

(พระอภัยมณี : สุนทรภู่)

เสริมปัญญา... พัฒนาความคิด

“คำ” ในบทร้อยกรอง เท่ากับ “พยางค์” กล่าวคือ ๑ พยางค์ = ๑ คำ เช่น

✦ อายุ (๒ พยางค์) = ๒ คำ

✦ ริษยา (๓ พยางค์) = ๓ คำ

กรณีที่พยางค์หน้าออกเสียงสั้น อาจนับรวมเป็น ๑ คำได้ เพื่ออนุโลมให้ตรงตามจำนวนคำที่กำหนดในคณะของฉันทลักษณ์แต่ละประเภท เช่น

✦ บรม (๒ พยางค์) = ๑ คำ

✦ บิดูรงค์ (๓ พยางค์) = ๒ คำ

คณะของกาพย์ยานี

กาพย์ยานี ๑ บท มี ๒ บาท แต่ละบาทมี ๒ วรรค วรรคหน้ามี ๕ คำ วรรคหลังมี ๖ คำ

ตัวอย่าง

(วรรคหน้า)

สุวรรณหงส์ทรงฟุ้งห้อย
เพียงหงส์ทรงพรหมินทร์

(วรรคหลัง)

งามชดช้อยลอยหลังสินธุ์ (บาทที่ ๑)
ลิลลาคเลื่อนเตือนตาชม (บาทที่ ๒)
(กาพย์เห่เรือ : เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์)

คณะของโคลงสี่สุภาพ

โคลงสี่สุภาพ ๑ บท มี ๔ บาท แต่ละบาทมี ๒ วรรค วรรคหน้าของทุกบาท มี ๕ คำ วรรคหลังของบาทที่ ๑ ๒ และ ๓ มี ๒ คำ วรรคหลังของบาทที่ ๔ มี ๔ คำ (ต้องเขียนติดกันเท่านั้น) ทั้งนี้วรรคหลังของบาทที่ ๑ ๓ และ ๔ อาจมีคำสร้อยได้อีกบาทละ ๒ คำ

ตัวอย่าง

(วรรคหน้า)

แอ่นเกล้าเหมือนแม่เกล้า
หอมกลิ่นเรียมคิดถึง
สุกกรมพยอมพึง
เหมือนกลิ่นอรนุมนุมนหน้า

(วรรคหลัง)

คลอคลึง ฟีนา (บาทที่ ๑)
กลืนเจ้า (บาทที่ ๒)
ใจพี่ พระเอย (บาทที่ ๓)
พี่ต้องติดใจ บารนี้ (บาทที่ ๔)
(ลิลิตพระลอ)

คณะของฉันท

“คณะ” ในบริบทของฉันท มีความหมายเพิ่มเติมจาก “คณะ” ของบทร้อยกรองประเภทอื่น กล่าวคือหมายถึงกลุ่มคำเสียงหนัก (คำครุ) และคำเสียงเบา (คำลหุ) ที่รวมเข้าด้วยกัน

คณะของฉันทตามตำราฉันทวรรณคดี มีทั้งสิ้น ๘ คณะ คณะหนึ่งจะมีกลุ่มคำเสียงหนัก (คำครุ) – คำเสียงเบา (คำลหุ) รวมกัน ๓ คำ ซึ่งแต่ละคณะมีชื่อเรียกที่ต่างกันอย่างนี้

- ◆ ม คณะ ประกอบด้วย ครุ ครุ ครุ
- ◆ น คณะ ประกอบด้วย ลหุ ลหุ ลหุ
- ◆ ภา คณะ ประกอบด้วย ครุ ลหุ ลหุ
- ◆ ย คณะ ประกอบด้วย ลหุ ครุ ครุ
- ◆ ช คณะ ประกอบด้วย ลหุ ครุ ลหุ
- ◆ ร คณะ ประกอบด้วย ครุ ลหุ ครุ
- ◆ ส คณะ ประกอบด้วย ลหุ ลหุ ครุ
- ◆ ต คณะ ประกอบด้วย ครุ ครุ ลหุ

การแต่งฉันทในภาษาไทยจะนำคณะของฉันทเหล่านี้มาเรียบเรียงเป็นบทหนึ่ง ตามลักษณะของฉันทแต่ละประเภทในภาษาบาลีและสันสกฤต (เช่น ตำราฉันทวรรณคดี) แต่จะมีการจัดวรรค กำหนดจำนวนพยางค์ (คำ) ต่อวรรคและจำนวนบาทขึ้นใหม่ เช่น อินทวชิราคาถา (อินทวิเชียรฉันท) ในตำราฉันทวรรณคดี กำหนดให้ ๑ บท มี ๔ บาท แต่ละบาทมี ๑๑ พยางค์ ประกอบด้วย ต คณะ ต คณะ ช คณะ และครุ ๒ พยางค์ เหมือนกันทุกบาท ดังนี้ (เครื่องหมาย (ˊ) แทนคำครุ, (ˋ) แทนคำลหุ)

ต	ต	ช	
ˊ ˊ ˋ	ˊ ˊ ˋ	ˋ ˊ ˋ	ˊ ˊ
ˊ ˊ ˋ	ˊ ˊ ˋ	ˋ ˊ ˋ	ˊ ˊ
ˊ ˊ ˋ	ˊ ˊ ˋ	ˋ ˊ ˋ	ˊ ˊ
ˊ ˊ ˋ	ˊ ˊ ˋ	ˋ ˊ ˋ	ˊ ˊ
ˊ ˊ ˋ	ˊ ˊ ˋ	ˋ ˊ ˋ	ˊ ˊ
ˊ ˊ ˋ	ˊ ˊ ˋ	ˋ ˊ ˋ	ˊ ˊ
ˊ ˊ ˋ	ˊ ˊ ˋ	ˋ ˊ ˋ	ˊ ˊ

บาทที่ ๑

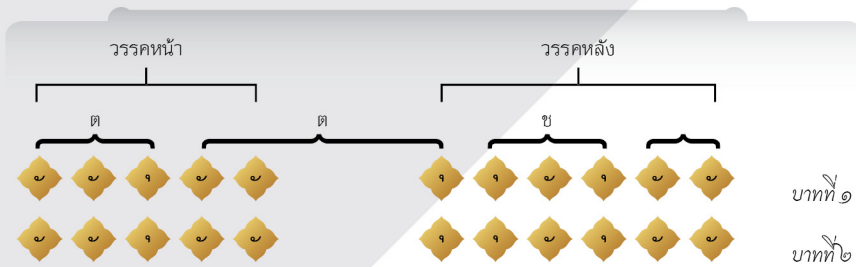
บาทที่ ๒

บาทที่ ๓

บาทที่ ๔

แต่เมื่อแต่งเป็นอินทริเขียรฉันทในภาษาไทย กำหนดให้ ๑ บท มี ๒ บาท
๑ บาท มี ๒ วรค แบ่งเป็นวรรคหน้ามี ๕ พยางค์ และวรรคหลังมี ๖ พยางค์ ดังนี้
(เครื่องหมาย (~) แทนคำครุ, (ุ) แทนคำลหุ)

อนึ่ง กวีไทยก่อนรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้เคร่งครัด
เสียงครุ-ลหุ แบบฉันทบาลี หากแต่หมายให้ผู้อ่านใช้เสียงหนัก-เบาในการจำแนก
ครุ-ลหุ แทน เพื่อให้สอดคล้องกับธรรมชาติของคำในภาษาไทย

พยางค์

พยางค์ คือ จำนวนคำที่บรรจุลงในแต่ละวรรค บาท หรือบท จำนวนคำ
จะขึ้นอยู่กับชนิดของคำประพันธ์ เช่น กลอนแปด มีวรรคละ ๗-๙ คำ

ตัวอย่าง

จะเหลียวซ้ายแลขวาก็ว่าเหว (๘ คำ) ท้องทะเลลึกล้ำล้นน้ำเขียว (๘ คำ)
คลื่นระลอกกลอกกลิ้งเป็นเกลียวเกลียว (๘ คำ) ทางก็เปลี่ยวใจก็เปล่าเศร้าฤทัย (๙ คำ)
(พระอภัยมณี : สุนทรภู่)

สัมผัส

สัมผัส ในที่นี้คือ **สัมผัสนอก** ซึ่งเป็นสัมผัสสระและเป็นสัมผัสบังคับ ร้อยกรอง
แต่ละประเภทจะกำหนดตำแหน่งของสัมผัสนอกที่บังคับในแต่ละวรรคแตกต่างกัน

ตัวอย่างสัมผัสนอกที่บังคับของกลอนแปด

ถึงม้วยดินสิ้นฟ้ามหาสมุทร	ไม่สิ้นสุดความรักสมครสมาน
แมเกิดในใต้ฟ้าสุธาธาร	ขอพบพานพิศวาสไม่ตลาดคลา
แมเฝ้าเย็นเป็นห้วงมหรณพ	พี่ขอพบศรีสวัสดิ์เป็นมัจฉา
แมเป็นบัวตัวพี่เป็นกุมรา	เชยผกาโกสมประทุมทอง

(พระอภัยมณี : สุนทรภู่)

จากตัวอย่าง ปรากฏสัมผัสนอกที่บังคับของกลอนแปด คือ คำสุดท้ายของวรรค
สดับ (วรรคหน้าในบาทที่ ๑) ส่งสัมผัสมายังคำที่ ๓ ของวรรครับ (วรรคหลังใน
บาทที่ ๑) (สมุทร-สุด, ณพ-พบ) คำสุดท้ายของวรรครับ (วรรคหลังในบาทที่ ๑)
สัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรครอง (วรรคหน้าในบาทที่ ๒) และสัมผัสกับคำที่ ๓
ของวรรคส่ง (วรรคหลังในบาทที่ ๒) (สมาน-ธาร-พาน, มัจฉา-กุมรา-ผกา)
นอกจากนี้ยังมีสัมผัสนอกที่บังคับและเป็นสัมผัสระหว่างบท คือ คำสุดท้ายของ
วรรคส่งของบทแรก ส่งสัมผัสมายังคำสุดท้ายของวรรครับของบทต่อมา (ตลาดคลา-
มัจฉา)

ตัวอย่างสัมผัสนอกที่บังคับของโคลงสี่สุภาพ

ถึงกรรมจักอยู่ได้	ฉันใด พระเอย
กรรมบมีมีใคร	ฆ่าช้า
กุศลส่งสนองไป	ถึงที่ สุขนา
บาปส่งจำตกช้า	ช่วยได้ฉันใด

(ลิลิตพระลอ)

จากตัวอย่าง ปรากฏสัมผัสนอกที่บังคับของโคลงสี่สุภาพ คือ คำที่สองของวรรคหลังในบาทแรก สัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคหน้าในบาทที่ ๒ และ ๓ (ใด-ใคร-ไป) และคำสุดท้ายของวรรคหลังในบาทที่ ๒ สัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคหน้าในบาทสุดท้าย (ข้า-ข้า)

ตัวอย่างสัมผัสนอกที่บังคับของกาพย์ยานี ๑๑

เพียนทองงามดั่งทอง	ไม่เหมือนน้องห่มดาดพราย
กระแหแห้งชาย	ดั่งสายสวาทคลาดจากสม
แก้มข้าใครต้อง	อันแก้มน้องข้าเพราะชม
ปลาทุกทุกช่อกรรม	เหมือนทุกข์พี่ที่จากนาง
	(กาพย์เห่เรือ : เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์)

จากตัวอย่าง ปรากฏสัมผัสนอกที่บังคับของกาพย์ยานี คือ คำสุดท้ายของวรรคหน้าในบาทที่ ๑ สัมผัสกับคำที่ ๓ ของวรรคหลังในบาทเดียวกัน (ทอง-น้อง, ต้อง-น้อง) คำสุดท้ายของวรรคหลังในบาทที่ ๑ สัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคหน้าในบาทที่ ๒ (พราย-ชาย, ชม-กรรม) และมีสัมผัสนอกที่บังคับและเป็นสัมผัสระหว่างบท คือ คำสุดท้ายของบาทที่ ๒ ในบทที่ ๑ สัมผัสกับคำสุดท้ายของบาทที่ ๑ ในบทต่อมา (สม-ชม)

คำครุ คำลหุ

คำครุ คือ พยางค์ที่มีเสียงหนัก มี ๒ ลักษณะ ประกอบด้วย

- ๑ คำที่มีตัวสะกด (รวมถึงคำที่ประสมด้วยรูปสระอำ ไอ โ อเ ซึ่งมีเสียงตัวสะกดคือ /ม/ /ย/ /ย/ และ /ว/ ตามลำดับ) เช่น กัด สาน รำ ไป ใจ เบา
- ๒ คำที่ประสมด้วยสระเสียงยาว เช่น นา ไช แซ คำครุนิยมใช้รูปไม้ผัน (̂) เป็นสัญลักษณ์แทน

ตัวอย่างคำครุในสันตติลักษณ์ ๑๔

พอข้าประสพวิมลพัคตร	มะทะนาระริขวัญ
อันอึ่งประหนึ่งสุมิคะอัน	ตะระเสียบ ณ กลางใจ
	(มีนะพาธา : พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว)

จากตัวอย่าง ปรากฏคำครุที่เป็นคำที่มีตัวสะกด ได้แก่ สบ พักตร์ ขวัญ อัน อึ่ง หนึ่ง อัน เสียบ กลาง ใจ และคำครุที่เป็นคำที่ประสมด้วยสระเสียงยาว ได้แก่ พอ ข้า นา ริ

- ส่วนคำลหุ คือ พยางค์ที่มีเสียงเบา มี ๓ ลักษณะ ประกอบด้วย
- ๑ คำที่ประสมด้วยสระเสียงสั้นและไม่มีตัวสะกด เช่น นิ ผุ ปะ กิ
 - ๒ คำว่า บ ป
 - ๓ คำที่ประสมด้วยรูปสระอำ อาจอนุโลมให้ใช้เป็นคำลหุได้ในกรณีที่คำที่ประสมด้วยสระอำเป็นพยางค์หน้าของคำ ๒ พยางค์ เช่น ตำนาน ทำนบ
- คำลหุนิยมใช้รูปตีนเหยียดหรือสระอุ (ุ) เป็นสัญลักษณ์แทน

ตัวอย่างคำลหุในสันตติลักษณ์ ๑๔

อ้าโณมิวิไลยะสุปริยา	มะทะนาสุรางค์ศรี
พริกและกอบอภีระดี	บมิเวณสีเนห์หนัก
	(มีนะพาธา : พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว)

จากตัวอย่าง ปรากฏคำลหุ ได้แก่ วิ ยะ สุ ปริ มะ ทะ สุ และ อ ภี ระ บ มิ สี

❖ คำเอก คำโท

คำเอก คำโท เป็นข้อบังคับที่ใช้ในการแต่งคำประพันธ์ประเภทโคลงและร่าย

คำเอก คือ คำที่มี
รูปวรรณยุกต์เอกกำกับและ
ไม่จำเป็นว่าคำนั้นต้องออกเสียงเป็น
เสียงวรรณยุกต์เอก เช่น อ่าน
ฟ้าห์ ชื่น อุ่ณ เลื่อ

คำโท คือ คำที่มี
รูปวรรณยุกต์โทกำกับและ
ไม่จำเป็นว่าคำนั้นต้องออกเสียงเป็น
เสียงวรรณยุกต์โท เช่น ดำม ชื่น
จู้ แยม ให้

ตัวอย่างคำเอก คำโท ในโคลงสี่สุภาพ

เสียงภญเสียงเล่าอ้าง
เสียงย่อมยอศไคร
สองเชือพี่หลับไหล
สองพี่คิดเองอ้า

อันใด พี่เอย
ทั่วหล้า
ลิ้มดิน ฤพี่
อย่าได้ถามเผื่อ

(ลิลิตพระลอ)

จากตัวอย่าง คำเอก คือคำว่า เล่า ย่อม ทั่ว พี่ ดิน พี่ อย่า และคำโท คือคำว่า อ้าง หล้า อ้า ได้

❖ คำเป็น คำตาย

คำเป็น คือ คำที่มีตัวสะกดในมาตรา กน กม เกย และเกว เช่น ดัง โชน กัม สาย เคี้ยว (รวมถึงคำที่ประสมด้วยรูปสระอา ไอ โอ เอา เช่น ร้า ไส ไพร เรา) และคำที่ประสมด้วยสระเสียงยาวที่ไม่มีตัวสะกด เช่น นา ปลา ครู ศรี

ส่วน คำตาย คือ คำที่มีตัวสะกดในมาตรา กก กต กบ เช่น รัก กฎ เกศ พิช เปียบ ลาก และคำที่ประสมด้วยสระเสียงสั้นที่ไม่มีตัวสะกด เช่น จะ วิ ดู คำตายสามารถใช้แทนคำเอกในโคลงหรือร่ายได้

❖ คำขึ้นต้น คำลงท้าย

คำขึ้นต้น หมายถึง คำที่ใช้ขึ้นต้นสำหรับร้อยกรองบางประเภท คำขึ้นต้นมีทั้งแบบที่เป็นข้อบังคับและไม่ใช่วินิจฉัย คำขึ้นต้นที่เป็นข้อบังคับ ได้แก่คำว่า “สักรา” ในกลอนสักรา และคำว่า “เอ๋ย” หรือ “เอ๋ย” ในกลอนดอกสร้อย ซึ่งจะปรากฏในวรรคแรกของบทประพันธ์

ตัวอย่างคำขึ้นต้นในกลอนสักรา

สักราวานอื่นมีหื่นแสน
กลืนประเทียเปรียบดวงพวงพะยอม
มั่นล่อลามหยามหยาบไม่ปลาบปลื้ม
ผู้ดีไพร่ไม่ประกอบชอบอารมณ์

ไม่เหมือนมั่นพจมานที่หวานหอม
อาจจะน้อมจิตโน้มด้วยโลมลม
ดังดูดดื่มบอระเพ็ดต้องเข็ดขม
ใครฟังลมเมินหน้าระอาเอ๋ย

(“สักราวานอื่นมีหื่นแสน”: พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงบดินทรไพศาลโสภณ)

ตัวอย่างคำขึ้นต้นในกลอนดอกสร้อย

นอนเอยนอนวัน
เจ้าสาวสวัสดิการะสัตรี
เรียนรักเจ้าสุดแสนทวี
ดังหนึ่งเลือดตาจะหยดย้อย

ไผ่ฝันว่าได้มาพบศรี
อยู่ดีฤๅใช่เจ้าแห่งน้อย
ตัวพี่ไม่ใช่แต่ใจสร้อย
เพราะเพื่อน้องน้อยเจ้านานมา
(บทดอกสร้อยสุวรรณศรี ครั้งกรุงเก่า)

แม่เอ๋ยแม่เหมียา
ร้องเรียกเหมียาเหมียาเดียวก็มา
รู้จักเอรักเข้าต่อตั้ง
ควรนับว่ามั่งนุกตัญญู

รูปร่างประเปรียวเป็นนักหนา
เคล้าแข้งเคล้าขาน่าเอ็นดู
คำคำข้านั่งระวังหนู
พอดูอย่างไ่ว้ใส่ใจเอย
(ดอกสร้อยสุภาวดี)

เสริมปัญญา... พัฒนาความคิด

คำขึ้นต้นที่ไม่ใช่ข้อบังคับ เช่น “มาจะกล่าวบทไป”
“มาจะกล่าว” “จะกล่าว” “เมื่อนั้น” “บัดนั้น” “ครานั้น” “ฝ่าย”
ในกลอนบทละครหรือกลอนเสภา

ส่วน คำลงท้าย หมายถึง คำที่ใช้ลงท้ายสำหรับร้อยกรองบางประเภท คือคำว่า “เอย” ซึ่งเป็นข้อบังคับของกลอนสัทวา กลอนเพลงยาว และกลอนนิราศ ส่วนกลอนดอกสร้อยเดิมไม่ได้กำหนดให้ลงท้ายด้วย “เอย” เพิ่งมาปรากฏในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และกลายเป็นความนิยมของคนในสมัยหลังจนถึงปัจจุบัน

ตัวอย่างคำลงท้ายในกลอนสัทวา

สัทวาดาวจะเช็กี่เหหก
เป็นวันแรมแจ่มแจ้งด้วยแสงดาว
ลมเรื่อยเรื่อยเฉื่อยฉิวต้องผิวเนื้อ
สกุณากาดูเหวกี่เร้าร้อง

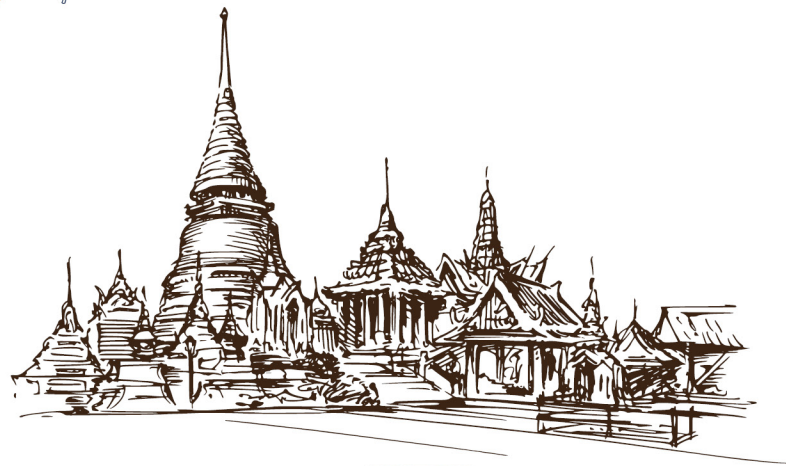
ศีระดกหันหางขึ้นกลางหา
น้ำค้างพรายปรายโปรยโรยละออง
ความหนาวเหลือทาทนทรมลหมอง
ดูแสงทองจับฟ้าขอลาเอย
(“สัทวาดาวจะเช็กี่เหหก”)

ตัวอย่างคำลงท้ายในกลอนเพลงยาว

แสนดีใจด้วยได้สมอารมณ์ปอง
พอได้ฟังฝีปากนายนาทกล่าว
จึงค่อยเรื่องปัญญาปรีชาชาญ
ถ้าเห็นผิดอยู่ตรงไหนอย่าได้นิ่ง
อย่าเกรงกลัวโทษอันใดมิให้มี

สดับรศพจนาเลขาสนอง
แต่นอนตรองตรึกหามาช้านาน
เป็นเรื่องราวรจนามาในสาร
เดี๋ยวนี้พานจะยังอ่อนกลอนไม่ดี
บอกตามจริงเถิดไม่รักถือศักดิ์ศรี
จงบอกที่ผิดพลั้งมาเอย

(เพลงยาวเจ้าพระ : สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส)

ตัวอย่างคำลงท้ายในกลอนนิราศ

รับจูนิกญโมทนา	เดือนสิบเอ็ดเสริจรุระพระวสา
	ซูลีลาลงเรือเหลื่ออาลัย
...	
จงทราบความตามจริงทุกสิ่งสิ้น	อย่าหนักนินทาแถลงแห่งไฉน
นักเลงกลอนนอนเปลา่ก็เศร้าใจ	จึงรำไรเรื่องร้างเล่นบ้างเอย
	(นิราศภูเขาทอง : สุนทรภู่)

ตัวอย่างคำลงท้ายในกลอนดอกสร้อย

กาเอ๋ยกาดำ	รู้จำรู้จักรักเพื่อน
ได้เหยื่อเผื่อแผ่ไม่แซะเขื่อน	รีบเตือนพวกพ้องร้องเรียกมา
เกลื่อนกลุ้มรุ่มล้อมพร้อมพรวัก	นารักน้ำใจกระไรหนา
การเผื่อแผ่แนะพ้อหญิงดูกา	มันโอปออารักตินิกเอย
	(ดอกสร้อยสุภาวดี)

คำสร้อย

คำสร้อย คือ กลุ่มคำที่เป็นส่วนประกอบเพิ่มเติมของร้อยกรองประเภทโคลงและร่าย ปรากฏในตำแหน่งท้ายวรรค บาท หรือบทของโคลงและร่าย เพื่อเสริมคำหรือความให้สมบูรณ์หรือไพเราะยิ่งขึ้น โดยทั่วไปคำสร้อย ๑ ตำแหน่งจะมี ๒ คำ คำที่ ๑ จะมีความหมายต่อเนื่องจากข้อความก่อนหน้า ส่วนคำที่ ๒ เป็นคำที่เสริมความให้ชัดเจนยิ่งขึ้น เช่นคำว่า นอ นา รา ฤ แล เอย แส เฮย ฯลฯ

ตัวอย่างคำสร้อยในโคลงสี่สุภาพ

เทวัญแสดงเหตุให้	สังหร เห็นแฮ
เห็นกระแสนาคร	หลังล้น
ไหลลงวนาตอน	แดนตก ทิศนา
พระแด่เพ่งฤาพัน	ที่น้ำนองสาย
(ลิลิตตะเลงพ่าย : สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส)	

ตัวอย่างคำสร้อยในร่ายสุภาพ

คลี่ไคลพลคล้ายคล้าย แลนา แรงฝ้ายแรงคลาศคลา แลนา ล่วงแดนนาแดนไร่
แลนา ไต่ทางหลวงทางหลาย แลนา กลายถิ่นฐานบ้านนอก แลนา ดันหน
บอกตำบล แลนา ให้อยุดพลเอาทัพ แลนา ไฟร์พริบจับการจวน แลนา แต่ง
ตามขบวรเขบ็จ แลนา ท้าว ฐ เสด็จพลาทอง แลนา เสนาหนองน้ำฝ้า ลอบพิตร
พระเจ้า ท่านท้าวมหิมา
(ลิลิตพระลอ)

ความหมายและความเป็นมาของร้อยกรอง ประเภทของร้อยกรอง และลักษณะบังคับพื้นฐานในการแต่งคำประพันธ์ร้อยกรองดังที่กล่าวมาในข้างต้น เป็นความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับร้อยกรองที่สำคัญ อันจะเป็นประโยชน์ต่อการทำความเข้าใจลักษณะของร้อยกรองแต่ละประเภทอย่างละเอียดในบทต่อไป